

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ СУТІ І ЗМІСТУ ПРИНЦИПІВ ГЛАСНОСТІ ТА ВІДКРИТОСТІ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ОСНОВ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ

PROBLEMS OF DEFINING THE ESSENCE AND CONTENT OF THE PRINCIPLES OF OPENNESS AND TRANSPARENCY AS THE FUNDAMENTAL PILLARS OF CRIMINAL JUSTICE UNDER PRESENT-DAY CONDITIONS

Вільгушинський В.М.,
*аспірант кафедри правосуддя
юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

Стаття призначена з'ясуванню суті та змісту принципів гласності й відкритості в кримінальному провадженні, що пов'язані з порядком організації кримінального судочинства, а також розгляду проблемних питань реалізації зазначених принципів з урахуванням нормативного та фактичного їхнього застосування в кримінальному процесі.

Ключові слова: принцип, засади, гласність, відкритість, правосуддя, судовий розгляд, кримінальне провадження, кримінальний процес, кримінальне судочинство.

Статья посвящена определению сущности и содержания принципов гласности и открытости в уголовном судопроизводстве, связанных с порядком организации уголовного судопроизводства, а также рассмотрению проблемных вопросов реализации указанных принципов с учетом нормативного и фактического их применения в уголовном процессе.

Ключевые слова: принцип, гласность, открытость, правосудие, судебное рассмотрение, уголовное судопроизводство, уголовный процесс.

The article devoted to the definition of essence and content of the principles of openness and transparency in criminal proceeding, connected with criminal proceeding organization, as well as problems of enforcement of named principles in criminal trial procedure.

Key words: principle, transparency, openness, justice, judging, criminal proceeding, criminal procedure.

Постановка проблеми. У межах стратегічного напрямку реформи судової системи особливої актуальності набувають проблеми захисту незалежним судом прав та законних інтересів людини і громадянина у гласному і відкритому кримінальному провадженні. Індикатором їхнього розв'язання є зменшення в кримінальному процесі так званого «обвинувального ухилу», за якого виправдання особи вважається більше винятком із правил, помилкою органів досудового розслідування, недоопрацюванням системи, ніж дієвим правовим інститутом, що є результатом належного, гласного і відкритого здійснення правосуддя та реалізації принципу верховенства права, який дає можливість поновити права та свободи особи, порушені через кримінальне переслідування.

Пред'явлення суспільством вимоги провести люстрацію в судових органах й активізація законопроектної роботи на цьому напрямі переконливо доводять існування кризи авторитету суддівського корпусу серед громадян нашої держави. Тому одним із шляхів подолання кризи є розширення впровадження засад гласності кримінального процесу під час судочинства в практичній реалізації механізмів здійснення принципів гласності і відкритості в конкретних кримінальних провадженнях.

Водночас на сьогодні серед процесуалістів немає єдиного погляду на визначення суті та змісту принципів гласності й відкритості кримінального судочинства. При цьому розбіжності в їхніх поглядах

пов'язані, насамперед, з різними підходами до визначення саме змісту принципів гласності й відкритості під час кримінального провадження та їхнього нормативного розмежування. Проблемним залишається питання стосовно розуміння суті принципу гласності в площині ототожнення гласності та публічності, гласності й відкритості судового розгляду. До того ж імплементація міжнародних документів у вітчизняне законодавство також не сприяє внесенню ясності, оскільки в офіційному перекладі, зокрема у ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод «Право на справедливий суд» міститься виключно слово «публічний» і не вживається «відкритий», хоча зміст зводиться до останнього.

Стан опрацювання цієї проблематики виявив, що вивченню проблем забезпечення гласності й відкритості судочинства в науці кримінального процесуального права приділяють значну увагу такі вітчизняні науковці, як: Ю.М. Грошевий, О.В. Капліна, В.В. Городовенко, В.В. Король, В.В. Леоненко, М.І. Сірий, І.Є. Марочкіна, Л.М. Москвич, В.Т. Нор, О.П. Кучинська, В.Т. Маляренко, О.М. Овчаренко, В.М. Беднарська, М.А. Погорецький, Н.В. Сібільова, О.Г. Шило, В.П. Шибіко, М.Є. Шумило, О.Г. Яновська та інші.

Більшість згаданих науковців розробляла проблеми реалізації принципів гласності й відкритості в кримінальному процесуальному праві до прийняття Закону України «Про судоустрій та статус суддів» у 2016 році та внесення до Кримінального

процесуального кодексу України останніх змін від 16 листопада 2017 року. Натомість наукові дослідження проблем гласності й відкритості крізь призму новацій у системі судоустрою та чинного кримінального процесуального законодавства на монографічному та дисертаційному рівнях є поодинокими.

Метою статті є науковий аналіз принципів гласності й відкритості крізь призму з'ясування їхньої суті та змісту, а також виявлення проблем невідповідності нормативного змісту цих принципів у законодавстві про судоустрій та статус суддів їхньому процесуальному змісту в кримінальному судочинстві. Незважаючи на те, що принципи гласності й відкритості в судочинстві загальновідомі, сьогодні у зв'язку з новими історичними умовами розвитку українського суспільства постала нагальна потреба в їхньому ґрунтовному переосмисленні з метою наповнення новим змістом.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняному законодавстві гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами віднесені до основних засад судочинства (п. 6 ч. 2 ст. 129 Конституції України). Гласність і відкритість судового процесу є засадничими основами організації судової влади (ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). У кримінальному процесуальному законі гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами віднесено до загальних засад кримінального провадження (п. 20 ч. 1 ст. 7 та ст. 27 КПК України).

Зазначимо, що в процесуальній теорії науковці по-різному підходять до трактування не лише принципів (засад) гласності й відкритості в кримінальному процесі, а й інших. Так, принципами (засадами) кримінального процесу окремі дослідники визначають закріплені в законі панівні правові ідеї, начала, найбільш загальні положення, які відображають суть і зміст діяльності суб'єктів процесу, процесуальну форму здійснення судочинства, спрямованість і побудову кримінального процесу, форму і зміст його стадій та інститутів, порушення яких обов'язково тягне за собою скасування вироку та інших рішень у кримінальній справі [1, с. 35–36]. При цьому засади виражають домінуючі в державі політичні та правові ідеї, які стосуються завдань, способів формування та здійснення кримінального провадження, тобто положення, які визначають головні, найважливіші моменти устрою й діяльності суб'єктів кримінального провадження, а також відображають міжнародно-правові стандарти кримінальної процесуальної діяльності.

За результатами аналізу наведеного вище теоретичного підходу можемо зробити висновок, що закладена ідея розуміння засад (принципів) кримінального процесу як панівних та найбільш загальних положень є правильною, однак не містить чітких обґрунтувань обов'язковості цих засад (принципів), хоча в теорії права – це їхня невід'ємна ознака.

Таким чином, можна погодитися з позицією тих дослідників, які принципами (засадами) кримінального процесу визначають основоположні імперативні

правові вимоги до процедури провадження в кримінальних справах, що покликані, насамперед, гарантувати дотримання прав та законних інтересів особистості [2; 3]. Принципи (засади) визначають суть і зміст діяльності суб'єктів процесу, процесуальну форму здійснення правосуддя, створюють систему гарантій встановлення істини, захисту прав і свобод людини та забезпечення справедливості правосуддя [3, с. 6]. Тобто засади (принципи) є гарантією правосуддя, забезпечення прав і законних інтересів учасників кримінального процесу та мають значний вплив на подолання прогалин у законодавстві.

Безумовно, що принципи гласності та відкритості кримінального судочинства базуються на конституційній вимозі гласного судового процесу (п. 6 ч. 2 ст. 129 Конституції України). Тому для з'ясування суті та змісту принципів гласності й відкритості кримінального судочинства слід встановити співвідношення між цими поняттями, а також між конституційною і галузевою нормами-принципами.

Водночас, з'ясовуючи ґносеологічні складники поняття суті та змісту принципів гласності й відкритості, необхідно зазначити, що саме у змісті цих принципів виражена їхня суть. При цьому суть і зміст зазначених принципів не різнопланові, а саме однопорядкові категорії. Однак це зовсім не означає їхній повний збіг, оскільки суть принципів гласності й відкритості в абстрактно-концентрованій формі узагальнює основні їхні властивості, а у змісті знаходить свою конкретизацію та розкриття їхня суть. Тобто якщо суть цих принципів розкриває їхню правову природу, то зміст, конкретно виражений у правових нормах, встановлює заборони чи дозволи в межах їхньої суті [4, с. 170–171].

З етимологічного та професійно-юридичного (словникового) аналізу випливає, що термін «гласність» є ширшим за термін «відкритість», оскільки вміщує в собі весь зміст значення терміна відкритості [5; 6]. Тому є всі підстави вважати відкритість одним з елементів гласності, її складовою частиною. Водночас у ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та ст. 27 КПК України гласність і відкритість перебувають в одному термінологічному ряді і не розмежовуються в нормативному (процесуальному) сенсі. Тобто гласність у кримінальному процесі – це відкритий судовий розгляд. Однак поняття гласності кримінального судочинства не обмежується відкритістю судового розгляду. Воно є значно ширшим, оскільки разом із правом на звернення до судових інстанцій, доступністю процедури провадження у справі до початку власне процедури судового провадження – важлива гарантія забезпечення самої можливості правосуддя, безпосередньої реалізації принципу його гласності.

Натомість відмітною є позиція А.А. Смоли, який зазначає, що поняття «відкритість» має більш загальний, фундаментальний характер, оскільки стосується правосуддя в цілому, в той час як «гласність» є істотною рисою (принципом) судового провадження [7, с. 48]. Тобто відкритість, на його думку, є більш широкою. Крім того, у своїх міркуваннях

учений, аналізуючи гласність, публічність і транспарентність як сутнісні риси судового провадження та здійснення правосуддя судом як органом влади, доходить висновку, що всі вони в сукупності є складниками відкритості в широкому сенсі, означають, по суті, одне й теж і придатні для характеристики як правосуддя, так і судової влади в цілому. При цьому переконливих аргументів на користь того, що «відкритість» має сприйматися більш широко і включати «гласність», «публічність» і «транспарентність», на наш погляд, не наводиться.

Нормативний зміст принципів відкритості та гласності організації судової влади згідно з ч. 1 ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» слід розглядати як правову вимогу, відповідно до якої ніхто не може бути обмеженим у праві на отримання в суді усної або письмової інформації про результати розгляду його судової справи, та кожен, хто не є стороною у справі, має право на вільний доступ до судового рішення в порядку, встановленому законом. Це означає, що будь-які особи, котрі досягли повноліття і не брали участь у провадженні справи, мають право бути присутніми під час розгляду судової справи, знайомитися в установленому законодавством порядку із судовими рішеннями в будь-якій розглянутій у відкритому судовому засіданні справі, що набули чинності [8, с. 8]. Зокрема, порядок ознайомлення із судовими рішеннями в будь-якій розглянутій у відкритому судовому засіданні справі регулюється Законом України «Про доступ до судових рішень» від 22 лютого 2005 року. Відповідно до ч. 1 ст. 2 цього закону кожен має право на доступ до судових рішень у встановленому порядку.

Так, поняття «гласність» і «відкритість» етимологічно визначаються одне через одне, утворюють синонімічний ряд одного порядку з тією лише різницею, що цими поняттями характеризується судова влада в цілому, або правосуддя як головна та визначальна діяльність цієї влади, або судочинство (як спосіб здійснення правосуддя), судовий розгляд (як частина цілого провадження у справі), яке проводиться у формі судових засідань.

Тобто за результатами порівняння відповідних статей Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про судоустрій і статус суддів України» можна виокремити три сутнісні складники гласності та відкритості кримінального судочинства.

По-перше, це обов'язок суду забезпечити гласність і відкритість судового розгляду, який реалізується шляхом розміщення оголошення про час, день та місце судового засідання, надання можливості сторонам кримінального процесу ознайомитися з матеріалами кримінального провадження тощо.

По-друге, це право сторін на гласний і відкритий судовий розгляд, яке полягає в їхніх правах на гласне і відкрите судочинство, поінформованість про зміст вимог і заперечень сторін, ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, бути вислуханим у судовому засіданні тощо.

По-третє, це право бажаючих бути присутніми на відкритих судових засіданнях, у тому числі представ-

ників засобів масової інформації, поширювати та отримувати інформацію про діяльність суду [9, с. 180].

Отже, зазначені сутнісні риси гласності і відкритості кримінального судочинства переконують у тому, що саме внутрішня природа цього явища має два аспекти його реалізації. Перший стосується гласності і відкритості винятково для сторін кримінального провадження, а другий поширюється в загальному порядку на всіх бажаючих брати участь у кримінальному судочинстві.

При цьому загальна гласність і відкритість є формами забезпечення суворого дотримання судової процедури, передбаченої кримінальним процесуальним законодавством, і сприяє підвищенню довіри та авторитету судової влади й поваги до закону. Тобто ефективна реалізація принципу гласності й відкритості в загальному порядку здійснюється саме через засоби масової інформації. Слід відмітити очевидність того факту, що засоби масової інформації – важливий інструмент відкритості судового процесу. Водночас необхідно розуміти, що суд і засоби масової інформації існують в одному правовому середовищі, оскільки, маючи різну природу і виконуючи різні функції, вони вирішують у демократичній державі, по суті, одне завдання – служіння суспільним інтересам. Тому без їхнього правомірного і продуктивного співробітництва важко вирішувати завдання, які стоять перед судовою владою України в теперішніх умовах.

Також принципи гласності й відкритості нерозривно пов'язані з доступністю правосуддя, що зумовлює їх правову природу, і містять: відкрите ведення своєї діяльності судом; безпечність, доступність та зручність використання приміщень суду; забезпечення судом можливості участі в процесі всіх, хто постає перед ним, у тому числі осіб з обмеженими фізичними можливостями; повага і ввічливість з боку працівників суду до кожного, з ким вони контактують, не принижуючи гідності цих осіб [10].

Тому зміст принципів (засад) гласності й відкритості кримінального судочинства становлять правові вимоги, звернені прямо до суду (процесуальний зміст), і положення, які закріплюють права громадян (публіки), що виникають у зв'язку з проведнням відкритого судового розгляду. А сутність засад гласності й відкритості полягає в тому, що кожен громадянин держави (крім неповнолітніх) може брати участь у судовому розгляді кримінального провадження; ЗМІ можуть висвітлювати перебіг судового процесу, а також іншими засобами повідомляти про його результати.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 328 КПК України представники ЗМІ мають пріоритетне право бути присутніми під час відкритого судового засідання. При цьому предметом гласності у кримінальному процесі є не лише інформація про хід судового розгляду та його кінцеві результати, а й відомості про проміжні результати такої діяльності [11]. З огляду на викладене, слід розглядати принципи гласності та відкритості у нерозривному зв'язку, які тісно взаємопов'язані між собою, доповнюють один одного, але не є тотожними.

Зрозуміло, що найбільш повна гласність здійснюється у відкритому судовому розгляді, який згідно з ч. 2 ст. 27 КПК України є основним елементом змісту гласності й відкритості судового розгляду і передбачає, що кримінальне провадження в судах усіх інстанцій здійснюється відкрито (загальне правило). При цьому суть принципу відкритості судового процесу полягає в забезпеченні довіри до суду, доступності до судової зали засідань та ухвалення справедливого, незалежного й законного рішення суду. Рішення про необхідність проведення кримінального провадження в закритому судовому засіданні впродовж усього судового провадження або його окремої частини повинно бути викладене у формі вмотивованого рішення і допускається в чітко визначених кримінальним процесуальним законодавством випадках, перелік яких, згідно з п. п. 1–5 ч. 2 ст. 27 КПК України, є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає.

Також відкритий розгляд справ дає можливість особам безпосередньо ознайомитися з роботою суду, а це підвищує його відповідальність за законне і правильне вирішення справ, сприяє зниженню суб'єктивізму суддів і дозволяє всім бажаючим переконатися в дотриманні встановлених процесуальним законом правових процедур розгляду справи. І, як справедливо зазначали М.М. Михеєнко, В.Т. Нор і В.П. Шибіко, для підсудного, який вважає себе невинуватою жертвою свавілля і беззаконня, гласність судового процесу надає можливість повернутися до своєї справи увагу громадськості, включаючи й світову [12, с. 46]. Дійсно, важко уявити собі суддю, який би в умовах гласності й відкритості судового процесу наважився прийняти необґрунтоване, невмотивоване та незаконне рішення. Тому ще І.Я. Фойницький звертав увагу на те, що гласність, окрім права особистої присутності громадян у судових засіданнях, передбачає також право оприлюднення та обговорення в друкованих виданнях всього, що відбувається в суді [13, с. 94].

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що зміст принципів гласності та відкритості судового розгляду хоч і багато в чому збігається, проте є відмітним. Тобто принципи гласності та відкритості, перебуваючи в нерозривному зв'язку, тісно взаємопов'язані між собою, доповнюють один одного, але не є тотожними, оскільки кожний з них пов'язаний з певним аспектом організації (відкритість судового засідання) чи діяльності (гласність судочинства) судової влади. При цьому відкритість означає доступність кримінального судочинства для всіх громадян, а гласність – не тільки доступність, а й можливість обговорення громадськістю ходу і результатів кримінального провадження, тобто оцінювання діяльності суду

і правоохоронних органів, спосіб формування громадської думки, яку слід врахувати з метою удосконалення роботи суду взагалі й правоохоронних органів зокрема.

При цьому гласність навряд чи вживана до судової влади в цілому, вона є важливим принципом правосуддя, що забезпечує транспарентність судової влади під час здійснення головної її функції. Водночас відкритість під час здійснення правосуддя можна розуміти вузько, в процесуальному значенні (відкрите судово засідання, яке характеризує принцип гласності правосуддя). У широкому сенсі стосовно правосуддя відкритість означає забезпечення такого функціонування судової влади, за якого суспільство має реальну можливість отримати вичерпну інформацію про таку діяльність та її результати (інформаційна відкритість або власне гласність). І в цьому сенсі конституційно закріпленим принципом гласності правосуддя, деталізованим у кримінальному процесуальному законі та законодавстві про судоустрій та статус суддів, забезпечується такий стан правосуддя, який можна охарактеризувати терміном «транспарентність» (відкритість, прозорість). А відкрите правосуддя – значна складова частина транспарентності судової влади в цілому.

Водночас необхідно зазначити, що українське законодавство в конституційній нормі та законодавстві про судоустрій та статус суддів чомусь замість понять «гласність і відкритість правосуддя» чи «гласність і відкритість судочинства» оперує поняттям «гласність судового процесу», що, на наш погляд, є не зовсім коректним. Тому, враховуючи, що судочинство є способом здійснення функції судової влади (правосуддя), вимоги закону, які забезпечують гласність і відкритість судочинства, гарантують реалізацію принципів гласності й відкритості правосуддя, і в цьому сенсі ці поняття рівноцінні. Тобто реалізація прав учасників кримінального процесу з урахуванням засад гласності й відкритості кримінального провадження потребує нормативного уточнення і доповнення.

Крім того, необхідно наголосити, що нормативний (процесуальний) зміст принципів гласності й відкритості, визначений ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та ст. 27 КПК України, має принципові розбіжності, пов'язані з: колом осіб, на яких поширюється дія принципів; можливістю осіб, присутніх у залі судового засідання, здійснювати фіксацію судового засідання технічними засобами; оголошенням на початку судового засідання обвинувального акта та позовної заяви; участю сторін судового провадження в режимі відеоконференції тощо, які нами розглядатимуться в подальших публікаціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Михеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України: підручник. 2-ге вид., переробл. і доповн. К.: Либідь, 1999. 536 с.
2. Шамардин А.А. К вопросу о содержании принципа диспозитивности в уголовно-процессуальном праве. Вестник Оренбургского государственного университета. 2004. № 3 (28). С. 60–64.
3. Маляренко В.Т. Реалізація основних конституційних засад судочинства в кримінально-процесуальному законодавстві України: автореф. дис. .... канд. юрид. наук: 12.00.09. Х.: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 1999. 23 с.
4. Керимов Д.А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права). 2-е изд. М.: Аванта, 2001. 560 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 [А-Я] / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.: Ірпінь: Перун, 2007. 1719 с.
6. Юридична енциклопедія: в 6. т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голов. ред.) та ін. К.: «Укр. ендикл.», 1998. Т. 1: А-Г. 672 с.
7. Смола А.А. Актуальные вопросы реализации принципа гласности судебного разбирательства в арбитражных судах Российской Федерации. Вестник гражданского процесса. 2012. № 5. С. 47–77.
8. Бондарчук С.А. Гласність та відкритість судового процесу як гарантія доступу до правосуддя. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2010. № 4 (2). С. 6–11.
9. Овсяннікова О.О. Принцип гласності кримінального процесу в новому Кримінальному процесуальному кодексі України. Юридична осінь 2012 року: зб. тез доп. та наук. повідомл. учасн. всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів (13 листоп. 2012 р.). Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Х.: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. С. 179–181.
10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_004
11. Маляренко В.Т. Конституційні засади кримінального судочинства. К.: Юрінком Інтер, 1999. 318 с.
12. Михеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України: підручник. К.: Либідь, 1992. 431 с.
13. Фойницький І.Я. Курс уголовного судопроизводства: в 2 т.; под. общ. ред. А.В. Смирнова. СПб.: Альфа, 1996. Том 1. 552 с.